

Dr. Elvira SULTREKOVA TL2082 Hakas Türkçesi Okuma-Anlama II
Ankara Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara,
2020

Чирдең хазылчатхан ис-пай

Хакас чирі чир алтынаң хазылчатхан ис-пайларға уғаа пай. Чир алтында тирең чатхан рудаларны таапчалар. Иди Хакас чирінде тимір рудазы, хорғамчыл, алтын, чис, молибден, хара тас, мрамор, фосфорит паза даа пасха рудалар, минераллар хазылчалар.

Хакасияда чирдең хазылчатхан ис-пайларның иң көбізінің пірсі – хара тас. Хара тас ол тас осхас хатығ, че уғаа маңат көйче. Сағам хара тас Алтай районындағы Ызых чирде паза Харатас город хыринда чатча.

Хакас республика идөк тимір рудаға пай. Тимір рудазын хасчаң иң килкім орыннар Кидеркі Сойан, Анзас, Ағбан сыннарның тағлары; Төө, Тузухса паза Ельген-Тағ орыннар Кузнецкай Алатауда. Че сағам аны Абазада паза Төө пазында ла таапчалар.

Хакас чирінде хачаннаоһ сығара алтын таапчалар. Мының алнында аны күрчекнең тілеченер, амды, тізең, күстіг гидромониторлар (суғнаң атчаң пушка) паза экскаваторлар парлар. Амды алтынны өөнінде Кузнецкай Алатау паза Сойан тағларында хасчалар.

Пүдірігде уғаа кирек пол парча мрамор. Иди Саяногорск город хыринда аймах-пасха өңніг мрамор тазын хохтапчалар. Хакас чирінең алылчатхан мраморны көп чирде пөзік паалапчалар.

Мрамор алылчатхан Кибик-Кордонская орын Сойан-Сус ГЭС-таң ырах нимес. Мрамор пик паза халын тас. Пістің мрамор 19 аймах өңніг: хызыл, ах, пора, көгемзік, хара паза ан.п.

Хакасия идөк тойлығ чир. Тойдаң кірпис өртепчелер. Иди кірпис итчең иң килкім заводтар Харатас паза Сорығ городтарда парлар.

Хакасия чазыларында чічең тустар парлар. Андағ тустығ көллер Тус көл, Шунет, Варчей полчалар.

Сағам геологтар Хакас чирінде аймах-пасха ис-пай таапчалар. Олар пістің хоныхты пайыдарға уғаа тuzалығлар.

Пай пістің ХАКАСИЯ. Хайралла Чир-сууң пайын.

ХАКАС ЧИРИНІҢ ПАЙЫ

Пістің хакас чирінде
Прай тuzалығ нима пар:
Палых, аңнар, хустар даа
Паза аарлығ металлар.

Хара тағның істінең
Хара көмір хазылча.
Хакас чирі анынаң
Хайхастығ сабланча...

Ала тағлар аразынаң
Алебастр хазылча:
Аннаң тоғыр хайадаң
Ах барит тас алылча.

Тибік суғның хазында
Тимір теербен айланча:
Таснаң пірге алтынны
Тооза унадып полча.

(П. Штыгашев)

Идер тоғыстар

1.Текстті чахсы хыгырып, түрк тіліне тілбестеңер.

2. Сурығларға нандырыңар:

1. Чир алтынаң тирең нима таапчалар?
2. Хакас чирінде нимелер хазылчалар?
3. Хакасияда чирдең хазылчатхан ис-пайларның иң көбізінің пірсі нима полча?
4. Хакас республика ідök нимее пай?
5. Тимір рудазын хайда хасчалар?
6. Хакас чирінде хачаннаоң нима таапчалар? Амды аны хайда хасчалар?

7. Пүдүрігде ниме уғаа кирек пол парча?
8. Мраморны хайда таапчалар?
9. Мрамордаңар ниме чоохталча?
10. Хакасияда паза ниме пар?
11. Хакас чирінде хайдағ тузалығ ниме пар?
12. Хара тағ істінде ниме пар?
13. Тибік суғның хазында ниме пар?

3. Пос чирлерге киректелчеткен хозымнар кире пас салынар.

1. Хакас чирі чир алты___ хазылчатхан ис-пайлар___ уғаа пай.
2. Хакасия___ чир___ хазылчатхан ис-пайлар___ иң көбізі___ пірсі – хара тас.
3. Хакас чирін___ хачан___ ох сығара алтын таапча___.
4. Амды алтын___ өөнінде Кузнецкай Алатау паза Сойан тағларын___ хас___лар.
5. Хакас чирі___ алылчатхан мрамор___ көп чир___ пөзік паалапча___.
6. Той___ кірпис өртеп___лер.
7. Хакасия чазыларын___ чічең тус___ пар___.
8. Піс___ хакас чирін___
 Прай тузалығ ниме пар:
 Палых, аң___, хус___ даа
 Паза аарлығ металлар.
9. Тибік суғ___ хазы___
 Тимір тесрбен айлан___...

Тузаланған литература

1. Ekrem Arıkoğlu. Örnekli Nakasça-Türkçe Sözlük. Ankara: Akçağ Yay.
2. Абумова О.Д., Боргоякова Т.Н., Чанков Д.И. Хакас тілі (хығырчаң книга). - Ағбан: Хакас книга издательствозы, 2005. - 116 с.
3. Хакасско-русский словарь = Хакас-орыс сөстік. - Новосибирск: Наука, 2006. - 1114 с.
4. Газета «Хабар»: <http://khakaschiry.ru>